

การสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ด้วยวิธีการอื่น ๆ
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายมาตั้งแต่
ครั้งทรงผนวชอยู่ จะได้นำธรรมยุติกนิกายมาเป็นแกนหลักในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์
ด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ตาม แต่ในสภาวะความเป็นจริงของสังคมไทยในสมัยนั้น ก็คือ ธรรมยุติกนิกาย
ยังไม่แพร่หลายไปอย่างทั่วถึง หากนำไปเปรียบเทียบกับทางฝ่ายมหานิกาย เนื่องจากคณะสงฆ์
มหานิกาย เป็นคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ที่แพร่หลายอยู่ดั้งเดิม และเป็นที่ยอมรับนับถือของสังคมอยู่แล้ว
ด้วยเหตุดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงต้องให้ความสนใจคณะสงฆ์
มหานิกายโดยตรงให้ความสำคัญและสนับสนุนคณะสงฆ์มหานิกาย เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์
อื่น ๆ ด้วยวิธีการต่าง ๆ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชกรณียกิจ
ที่สำคัญซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์อีกประการหนึ่ง คือการที่ทรงเข้า
ไปมีบทบาทในสถาบันสงฆ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งการที่ทรงไม่แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่
ตลอดรัชสมัย หลังจากการสิ้นพระชนม์ของกรมสมเด็จพระพรหมานุชิตชิโนรส การพระราชนิพนธ์
เรื่องราวและคำสั่งสอนต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา การกำหนดหลักปฏิบัติและระเบียบต่าง ๆ
ของพระสงฆ์ในเรื่องเกี่ยวกับศาสนพิธี, พระราชพิธี, วัตรปฏิบัติของสงฆ์, ความสัมพันธ์ระหว่าง
สถาบันกับทางฝ่ายบ้านเมืองและประชาชน ฯลฯ พระราชกรณียกิจดังกล่าวทั้งหมดของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสะท้อนออกมาให้เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นั้น นอกจากจะทรงเป็นผู้นำของบ้านเมืองตามสถานภาพของพระมหากษัตริย์แล้ว พระองค์ยังทรง
พยายามสร้าง และมีบทบาทของพระองค์ให้มีลักษณะคล้ายกับการเป็นผู้นำทางพุทธศาสนาควบคู่ไป
กับการเป็นผู้นำของบ้านเมืองด้วย โดยที่พระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ทรงไม่สามารถที่จะทำได้
เหตุผลที่ทำให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องแสดงบทบาทของการอยู่ในฐานะผู้นำ
ทางศาสนาได้ดังกล่าว อาจสรุปได้คือ

ประการแรก เนื่องจากพระองค์ทรงเคยศึกษาพุทธศาสนาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง
มาถึง ๒๗ พรรษา ดังนั้น จึงทรงต้องการให้มีการปรับปรุงกิจการทางพุทธศาสนาให้ถูกต้องมากขึ้น

ตามที่พระองค์ต้องการ

ประการที่สอง เนื่องจากคณะสงฆ์ในช่วงนั้นมี ๒ นิกาย โดยธรรมยุติกนิกายเป็นนิกายใหม่ และพระมหานิกายเป็นนิกายดั้งเดิม เมื่อครั้งกรมประปรมาณูชิตชินโรส เป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่นั้นก็ไม่ปรากฏปัญหาใด ๆ ขึ้นทั้งที่ทรงเป็นพระมหานิกาย เนื่องจากทรงเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่และมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดอย่างมากกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อทรงสิ้นพระชนม์ลงและตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชตามคุณสมบัติที่เคยเลือกกันโดยทั่ว ๆ ไปที่พิจารณาถึงสมณศักดิ์ และอาวุโสแล้ว พระราชาคณะฝ่ายมหานิกายคงได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแทน และอาจเกิดปัญหาเกี่ยวกับคณะสงฆ์ธรรมยุติที่พระองค์ทรงอุปถัมภ์อยู่ เนื่องจากทั้ง ๒ นิกายมีข้อแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ มากมาย แต่ถ้าพระองค์ทรงสถาปนากรมหมื่นบวรรังษีสุนทรียพันธ์ซึ่งเป็นผู้นำฝ่ายธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ก็อาจก่อให้เกิดความไม่พอใจจากทางฝ่ายมหานิกายได้เช่นเดียวกัน ซึ่งถ้าเกิดความแตกแยกในสถาบันสงฆ์แล้วก็อาจกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ และจะกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของทั้งสองสถาบันด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงไม่สถาปนาพระราชาคณะองค์ใดขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชตลอดรัชสมัย เพื่อตัดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นภายหลัง

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะแสดงบทบาทของการเป็นผู้นำทางศาสนาตั้งกล่าวก็ดี หรือการอุปถัมภ์และสนับสนุนฝ่ายมหานิกายก็ได้ นับได้ว่าพระองค์มีวิธีการที่จะสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ที่นอกเหนือจากพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ อย่างมากทีเดียว ดังจะพิจารณาได้จากรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ .

การอุปถัมภ์และสนับสนุนคณะสงฆ์มหานิกาย และพระนิกายอื่น ๆ

สมเด็จพระมหากษัตริย์ไทยที่มานมาได้ดำเนินการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์หลายวิธี^๑ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนินการพระบรมราโชบายดังกล่าว เช่นเดียวกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์โดยเฉพาะพระสงฆ์มหานิกาย ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ

ก. การแต่งตั้งสมณศักดิ์และจัดการปกครองคณะสงฆ์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นตำแหน่งประมุขของทางฝ่ายศาสนจักรของไทยได้ประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุทุกพระองค์ วัดมหาธาตุนี้เป็นวัดที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชมาเกือบตลอดสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ที่เมื่อทรงได้รับตำแหน่งนั้น วัดมหาธาตุกำลังทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ และเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ จะทรงสถาปนาพระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นสมเด็จพระสังฆราชต่อ แต่ สวรรคตก่อน^๒ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ ได้ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรสขึ้นเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส^๓ เป็นสมเด็จพระสังฆราช^๔ ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นวัดหลวงที่มีความสำคัญเท่าเทียมกับวัดมหาธาตุ^๕

^๑ ได้กล่าว รายละเอียดแล้ว ในบทที่ ๒

^๒ สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า ๕๔-๖๐.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, ๑ : ๕๑

^๔ สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๗.

^๕ สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า ๖๖.

ทำให้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามกลายเป็นวัดศูนย์กลางของการปกครองคณะสงฆ์แทนวัดมหาธาตุฯ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ การย้ายศูนย์กลางอำนาจของทางฝ่ายสงฆ์จากวัดมหาธาตุมาเป็นวัดพระเชตุพนฯ นี้ อาจนับได้ว่าเป็นความพยายามของพระองค์ ในกาที่จะปรับโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์เสียใหม่ เพื่อสนองต่อความต้องการในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ จากรูปแบบเดิมที่วัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางของทางฝ่ายศาสนจักร และพระมหากายมโหีทธิพลต่อสถาบันสงฆ์มาเป็นโครงสร้างของสถาบันสงฆ์ที่ต้องมีทั้งธรรมยุติกนิกาย และมหานิกายในรัชสมัยของพระองค์

ส่วนตำแหน่งอื่นนั้น ทรงสถาปนาตั้งนี้คือ ทรงตั้งพระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ พระธรรมอุดม (เข่ง) วัดอรุณราชวราราม เป็นสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ พระพุทธชาจารย์ (สน) วัดสระเกศ เป็นสมเด็จพระพุทธชาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ศรีทวารวดี พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลก เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง แล้วย้ายมาอยู่วัดมหาธาตุ^๑ พระธรรมไตรโลก (จี) วัดประยูรวงศาวาส เป็นพระพิมลธรรม พระพรหมมณี (ตึก) เลื่อนเป็นพระธรรมอุดม พระญาณสมโภชน์ (ยิ้ม) เป็นพระพรหมมณี พระเทพศรี (รอด) วัดราชโอรส เป็นพระธรรมไตรโลก พระธรรมกิติ เป็นพระธรรมเจดีย์ มหาโต เป็นพระธรรมกิติ พระญาณไตรโลก (พก) วัดมหาธาตุ เป็นพระธรรมราชาวัตร เจ้าคณะใหญ่กรุงเทพฯ ฯลฯ^๒ ตำแหน่งราชาคณะทั้งหมดที่เป็นพระมหากายมนี้ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญแก่พระมหากายมอย่างมาก แม้พระองค์จะทรงมีพระบรมราโชบายอย่างไรก็ตาม ก็ยังทรงปฏิบัติตามพื้นฐานความเป็นจริงของสถาบันสงฆ์ที่มีพระมหากายมเป็นสงฆ์ส่วนใหญ่นั้นเอง เมื่อทรงสถาปนาตำแหน่งใหม่ให้แล้วก็จะมี

^๑ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรพรรดิราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๗.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, ๑ : ๔๑-๔๓.

กระบวนแก้ไขอย่างใหญ่โต เช่นเดียวกับการปฏิบัติมาแต่โบราณ ^๗คือโปรดให้ตั้งขบวนแห่
 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดโมฬีโลกมาอยู่วัดมหาธาตุ ^๘ และโปรดให้แห่สมเด็จพระวันรัต
 วัดสระเกศไปอยู่วัดมหาธาตุ ^๙ ฯลฯ การที่พระราชทานตำแหน่งและสมณศักดิ์ ให้แก่บรรดา
 พระสงฆ์ทำนิกายดังกล่าว และพระราชทานนิตยภัตรแก่พระสงฆ์ตามสมณศักดิ์และความสามารถ
 นับได้ว่าเป็นการสร้าง ความจงรักภักดี และการลดความขัดแย้งระหว่างพระมหานิกายกับพระบาท-
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ในฐานะผู้นำธรรมยุติกนิกาย และกับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
 ไปได้มาก สำหรับเรื่องนี้มีตัวอย่างที่เห็นได้อย่างเด่นชัด คือการที่ทรงตั้งพระพุทธโฆษาจารย์
 (ฉิม) พระธรรมไตรโลก (สี) และพระพรหมมุนี (ติ๊ก) ขึ้นดำรงตำแหน่งตามลำดับมาแล้วนั้น
 ก็เพราะบรรดาพระสงฆ์เหล่านี้เป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถด้านพระปริยัติธรรมเป็นอย่างดี
 มาก โดยสอบได้เปรียญ ๔ ประโยค ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ และได้ตำแหน่งเลื่อนขึ้นมาเรื่อย ๆ
 ตลอดเวลา ^{๑๐} จนถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ช่วยในการสอบพระปริยัติธรรมตลอดมา ^{๑๑} โดยเฉพาะ
 พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ซึ่งได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ขณะที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เป็น
 กรรมการสอบพระปริยัติธรรมนั้น ได้เกิดโต้แย้งอย่างรุนแรงกับพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลก
 เกี่ยวกับการแปลพระปริยัติธรรม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์

^๗ห้องสมุดวชิรญาณ หมายเลขรับสั่งรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ เลขที่ ๑๖/๑
 ขบวนแห่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดโมฬีโลกมาอยู่วัดมหาธาตุ และห้องสมุดวชิรญาณ หมายเลขรับสั่ง
 รัชกาลที่ ๕ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๓๘/๔ เรื่องทรงอาราธนาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ขึ้นอยู่ภูมิลำเนา
 ทางหลวงวัดมหาธาตุ.

^๘ห้องสมุดวชิรญาณ หมายเลขรับสั่งรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ เลขที่ ๓๘/๓๖
 |แห่สมเด็จพระวันรัตแต่พลับพลาริมสะพานวัดสระเกศไปอยู่วัดมหาธาตุ

^๙ลิวริวณัม คำวันสา, สงฆ์ใหญ่ใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๘๘-๑๐๙.

^{๑๐}สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา,
 หน้า ๒๔๘.

พระพุทธโฆษาจารย์ (ธมฺ) กล่าวว่าพระองค์จะทรงอาฆาต จึงเตรียมตัวกลับเพชรบุรี แต่เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ตำแหน่ง
เจ้าคณะกลาง ก็ทำให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(ธมฺ)เกิดความเลื่อมใสอย่างมาก จึงแต่งคาถา
ถวายพรอันหนึ่งขึ้นด้วยบทว่า "ย ย เทวมนสุสาน มงุ คลตถายภลิต"^๑ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ โปรดให้พระสงฆ์สวดคาถานี้ต่อท้ายพระปริตร ซึ่งใช้สวดใน
พระราชพิธีต่าง ๆ^๒

ข. การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ชื่อว่าเป็นรัชสมัยที่มีการ
สร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากที่สุด คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างใหม่
เอง ๔ วัด บูรณะปฏิสังขรณ์ ๓๔ วัด และบรรดาเจ้านาย ขุนนาง ประชาชน สร้างใหม่อีก ๑๖ วัด
บูรณะปฏิสังขรณ์ ๑๗ วัด^๓ แต่ถ้าหากนำจำนวนวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์แล้ว จะพบว่า มีจำนวนไม่น้อยไปกว่ากันเลยทีเดียว

^๑ สมเด็จพระยาครุฑราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๘๗-๘๐.

^๒ พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระราชอาชญา ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ภาคที่ ๑, หน้า ๓๗๔-๓๗๖.

^๓ รายละเอียดกล่าวแล้วในบทที่ ๒.

ตารางที่ ๔ วัดที่สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์สมัยรัชกาลที่ ๔

วัดที่สร้างใหม่			วัดที่ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์					
ธรรมยุติ	มหานิกาย	รวม	วัดในกรุงเทพฯ			วัดหัวเมือง		
			ธรรมยุติ	มหานิกาย	รวม	ธรรมยุติ	มหานิกาย	รวม
-	-	-						
๔	-	๔	๔	๑๗	๒๒	๔	๒๕	๒๙

ที่มา : ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑-๔๕.

จากจำนวนวัดที่ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์จำนวนถึง ๕๑ วัดนี้ มีเพียง ๔ วัดเท่านั้น ที่มีหลักฐานพบว่าเป็นวัดฝ่ายธรรมยุติ^๑ ที่เหลืออีก ๔๗ วัด เป็นวัดมหานิกายทั้งสิ้น นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานอีกว่า ได้พระราชทานที่วิสุงคามสีมาแก่ผู้ที่ยื่นขออีกมากมายเช่น ที่บ้านนางตะเคียน สมุทรสงคราม วัดไผ่ล้อม นนทบุรี บางแก้ว สมุทรสงคราม วัดสระบาป จันทบุรี วัดชิง จันทบุรี ระนอง^๒ ฯลฯ ดังนั้น วัดที่สร้างขึ้นใหม่ตามหัวเมืองต่าง ๆ คงมีมากกว่าที่พบหลักฐานในประชุมพงศาวดาร และพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔

^๑ ได้กล่าวรายละเอียดเรื่องวัดธรรมยุติไปแล้วในบทที่ ๓

^๒ ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายขุดรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๕๕
เลขที่ ๑๐๐/๑ เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา.

ค. บทบาทในพระราชพิธีและการบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ

การที่คณะสงฆ์ท่านิกายมีปริมาณที่มากกว่าคณะสงฆ์ธรรมยุตอย่างมาก ดังนั้น บทบาทของคณะสงฆ์ท่านิกายในด้านความสัมพันธ์กับพระราชพิธีต่าง ๆ และการบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีมากตามไปด้วย เช่น

๑. การตั้งโรงงาน ซึ่งเป็นราชพิธีของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงปฏิบัติสืบเนื่องกันมาตลอดสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การตั้งโรงงานจะทำการตั้งในโอกาสตรุษสงกรานต์ มีกจะกระทำกันหน้าวัดสำคัญ ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยตั้งโรงงาน ๔ โรง ที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ฯ และวัดอรุณราชวราราม เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ตั้งโรงงานเพิ่มเป็น ๕ โรง โดยเพิ่มโรงงานที่หน้าวัดบวรนิเวศฯ ชั้นซีก ๑ แห่ง^๑

๒. การทอดกฐิน เป็นราชประเพณีอีกอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงบำเพ็ญพระราชกุศลหลังออกพรรษาเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะการทอดกฐินตามวัดหลวงต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลทอดกฐินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีประจำทุกปีไม่ได้ขาด ทั้งวัดธรรมยุติกและวัดมหาธาตุก็เสด็จลละกันไปในแต่ละวัน ไม่แยกเฉพาะณิกายใดนิกายหนึ่ง เช่นหากวันใดเสด็จทอดกฐินวัดพระเชตุพนฯ ก็เสด็จทอดกฐินวัดสระเกศและวัดสุทัศน์ควบไปด้วย หรือหากเสด็จทอดกฐินวัดสุวรรณาราม ก็จะควบด้วยวัดอรุณราชวราราม วัดประยูรวงศ์ และวัดบุปผาราม ฯลฯ^๒ โดยทรงถือเอาความสะดวกเป็นที่ตั้ง การบำเพ็ญพระราชกุศลกับพระมหากษัตริย์จึงทำได้อย่างที่ถึง ไม่ขาดตกบกพร่องอันอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งกับคณะสงฆ์ได้

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายมหรุรชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ เล่มที่ ๑๓๒ รายการตั้งโรงงานในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าและสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายมหรุรชกาลที่ ๕ ไม่มี จ.ศ. เล่มที่ ๓๗๘/๒ เรื่อง การเสด็จพระราชทานกฐิน

๓. การเทศนาในโอกาสต่าง ๆ การบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ เช่น การเท-
 กระจาดใหญ่ การพระบรมศพ วันธรรมสวนะ ฯลฯ นั้น มักจะต้องมีพระสงฆ์ถวายพระธรรม
 เทศนาอยู่เสมอ พระสงฆ์ที่เข้ามาถวายพระธรรม เทศนาส่วนใหญ่ก็คือพระมหานิกายนั่นเอง เช่น
 เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลกระจาดใหญ่ แล้ว
 โปรดให้มีการแสดงพระธรรม เทศนาในพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทนั้น โปรดให้มีพระธรรม เทศนา
 ๒๔ ครั้ง ในการนี้เป็นการถวายพระธรรม เทศนาของพระมหานิกายวัดต่าง ๆ ถึง ๒๒ ครั้งทีเดียว^๑
 หรือเมื่อคราวที่ โปรดให้มีการถวายพระธรรม เทศนาในการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โดยบรรดาพระราชอาคันตุกะต่าง ๆ นั้นก็มีพระมหานิกายเป็นผู้เทศนาเป็นส่วนใหญ่^๒

๔. การสวดในพิธีตรุษ ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา การสวดในพิธีตรุษได้แบ่งไว้
 ดังนี้คือ

ก) การสวดพระธรรมจักรกับปวัตตนสูตร เป็นหน้าที่ของพระครูเมธังกร พระครู
 วรวงษา^๓ พระครูพรหมสร พระครูอมรศัพท^๔

ข) การสวดมหาสมยสูตร เป็นหน้าที่ของพระครูสรวิไชย พระครูไกรสรวิลาศ^๕
 พระครูสังฆวิมล พระครูมงคลวิลาศ^๖

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕, ๑ : ๗๖-๗๘.

^๒ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายบทรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๕๕ เล่มที่ ๑๕๑

บัญชีพระนามพระราชอาคันตุกะถวายพระธรรมเทศนาในการพระบรมศพรัชกาลที่ ๓.

^๓ พระครูเมธังกร, พระครูวรวงษา ตำแหน่งพระคู่สวดของสมเด็จพระสังฆราช

^๔ พระครูพรหมสร, พระครูอมรศัพท ตำแหน่งพระคู่สวดของสมเด็จพระวันรัต

^๕ พระครูสรวิไชย, พระครูไกรสรวิลาศ ตำแหน่งพระคู่สวดของพระพิมลธรรม

^๖ พระครูสังฆวิมล, พระครูมงคลวิลาศ ตำแหน่งพระคู่สวดของพระธรรมอุคม

ค) การสวดอาฎานาตียสูตร เป็นหน้าที่ของพระในวัดของพระราชคณะผู้ใหญ่ ๘ แห่งคือ วัดระฆังฯ วัดมหาธาตุฯ วัดราชสุทธานุภาพ วัดพระเชตุพนฯ วัดราชบูรณะฯ วัดหงส์ วัดอรุณฯ วัดสระเกศ

การสวดนี้มีการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ จึงได้โปรดเพิ่มพระที่สวดอาฎานาตียสูตรอีก ๒ แห่ง คือวัดสุทัศน์ฯ และวัดโมฬีโลกา^๑ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้มีการเพิ่มหน้าที่ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกเข้าไปในพิธีสวด และให้มีการสวดทำนองธรรมยุติกในบางส่วน ซึ่งทำนองธรรมยุติกนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในตำนานพระปริตรว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริขึ้นเมื่อยังทรงผนวช โดยการเอาทำนองสวดแบบพระลังกากับพระมอญมาผสมกัน"^๒ ส่วนการสวดอื่น ๆ นั้น ก็ยังเป็นหน้าที่ของพระมหานิกายตามเดิม

ง. การบำรุงพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย

พุทธศาสนานิกายมหานิกายในไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มาพร้อมกับชาวญวนที่อพยพเข้ามาพึ่งไทยตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ได้เคยเสด็จไปมาทำสักการะพระพุทธรูปหลายองค์จนคุ้นเคยกัน เช่นพระครูคุณาภิรมสมณจารย์ (องฮึง) วัดอภัยราชาบำรุง ฯลฯ เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ก็ทรงมีมติให้พระพุทธรูปประกอบพิธีทำนองเด็กพระบรมศพ เป็นครั้งแรก และต่อมาก็โปรดให้ยกพระพุทธรูปขึ้นเป็นฮักนิกายหนึ่ง^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องพระพุทธรูปเหล่านี้ โดยเปรียบกับบรรดาพระราชคณะว่า "...ถ้าพระสงฆ์ที่เป็นพระราชคณะ ในหลวงเลี้ยงด้วยนิตยภัตอยู่เป็นนิตยภัตว่าพระพุทธรูป แล้วจักอายุแก่พระพุทธรูปที่หมั่นสวดมาก ๆ นาน ๆ แล้ว..."^๔

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า ๖๗.

^๒ ตำนานพระปริตร ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๑๙.

^๓ ลีรัตนันต์ ตำนานสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^๔ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระราชาคณะ ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, หน้า ๒๐-๒๙.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการยกฐานะของพระองค์ให้เป็นผู้นำทางศาสนา

ตามปกตินั้น ฝ่ายพุทธจักร และอาณาจักร ของไทยนั้นจะมีผู้นำของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน โดยทางฝ่ายพุทธจักรก็จะมีสมเด็จพระสังฆราช และทางฝ่ายอาณาจักรก็จะมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แม้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น บทบาทของสมเด็จพระสังฆราชจะน้อยลงไปก็ตามแต่ก็มีการสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมาตลอด พระมหากษัตริย์ที่เข้ามามีบทบาทต่อทางฝ่ายพุทธจักรหรือสถาบันสงฆ์อย่างมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะเป็นสมัยที่กำลังสร้างบ้านเมืองใหม่ และมีความระส่ำระสายทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร อยู่มาก^๑ ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเข้าไปมีบทบาทภายในสถาบันสงฆ์ไม่มาก เท่ากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงเข้าไปมีบทบาทต่อสถาบันสงฆ์มากกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ดังจะพิจารณาได้จากบทบาทของพระองค์ดังต่อไปนี้คือ

ก. พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับผู้นำคณะสงฆ์ เดิมแต่ก่อนมานั้นพระมหากษัตริย์ จะทำการแต่งตั้งพระสงฆ์ผู้ใหญ่องค์ใดองค์หนึ่งขึ้นเป็นพระสังฆราช ทำหน้าที่ประธานฝ่ายสงฆ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์ ในขณะนั้นยังไม่มีสมเด็จพระสังฆราช^๒ จึง โปรดเกล้าให้ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นสมเด็จพระสังฆราช ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับตำแหน่งสังฆราชว่า "จากกัการที่พระองค์ ทรงศึกษาพระไตรปิฎก และปรึกษากับพระสงฆ์และนักปราชญ์ต่าง ๆ นั้น พระองค์มีความเห็นว่า คำว่า "ราชา" ไม่ควรใช้เรียกชื่อกับพระสงฆ์องค์อื่น ๆ นอกจากพระพุทธเจ้า แม้บรรดาพระเจ้าแผ่นดินสมัยพุทธกาลที่ออกบวชพรพา ก็ไม่มีคำว่า ราชา ต่อท้ายเลย เช่น พระมหากปิณเดระ

^๑ ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ ๒

^๒ ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วเช่นกันในบทที่ ๓ เรื่องสมณศักดิ์ของพระมหานิกาย .

หรือ พระลัทธิพิกามีเถระ ฯลฯ ฉะนั้นจึงน่าจะยกเลิกการตั้งตำแหน่งสังฆราชเสีย"^๑ เมื่อ
 กรมสมเด็จพรประมาณอุทิศอินทรีสรสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ หลังจากที่ทรงดำรงตำแหน่ง
 อยู่เพียง ๓ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้จัดการถวายพระเพลิงศพ
 แล้วประดิษฐานพระอัฐธาตุ ณ พระตำหนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และมีได้ตั้งพระสงฆ์
 องค์ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสังฆราชอีกเลย^๒ จน พ.ศ. ๒๓๙๙ ได้มีหนังสือจากเสนาบดี พมมา
 มาถวายสมเด็จพระสังฆราช เพื่อถามข่าวคราวเกี่ยวกับสภาพพุทธศาสนาในเมืองไทย^๓ แต่
 ขณะนั้นเมืองไทยไม่มีสมเด็จพรสังฆราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระ
 กรุณาโปรดให้ พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพนฯ มีหนังสือตอบ โดยที่พระองค์ทรง
 พระราชนิพนธ์ให้^๔ ได้ชี้แจงเหตุผลของการที่เมืองไทยไม่มีสมเด็จพรสังฆราชว่า "เมื่อ
 กรมสมเด็จพรประมาณอุทิศอินทรีสรสิ้นพระชนม์ และโปรดให้นำพระอัฐ มาประดิษฐานไว้ ณ
 ตำหนักซึ่งกรมสมเด็จพรประมาณอุทิศอินทรีสร เคยประทับอยู่นั้นก็เพื่อให้เหมือนกับว่ายังทรงมีพระชนม์
 อยู่ และเมื่อไม่มีสมเด็จพรสังฆราช การปกครองคณะสงฆ์ก็เป็นหน้าที่ของพระราชอาณาที่จะจัดการ
 กิจการในคณะของตน และร่วมกันปรึกษากิจการสงฆ์ทั้งปวงได้เรียบร้อยเป็นปกติ^๕ พระราชอาณา
 ดังกล่าวนั้นมี ๕ ท่าน คือ สมเด็จพรอริยวงศาตตญาณ วัดสุทัศน์เทพวราราม, สมเด็จพรวันรัต
 วัดอรุณวราราม, สมเด็จพรพุดาจารย์ วัดสระเกษ, สมเด็จพรพุทธโฆษาจารย์ วัดมหาธาตุ
 และกรมหมื่นบวรรังษีสूरยพันธ์ วัดบวรนิเวศ ฯ"

ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๖
 จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งไม่มีสมเด็จพรสังฆราชนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงใช้ พระแก้วมรกต เป็นศูนย์รวมของคณะสงฆ์ แทน โดยทรงมีพระราชดำริว่า

^๑ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ ไม่มี จ.ศ. เลขที่ ๕๒/๑ หนังสือ
 เรื่องตำแหน่งสังฆราช

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, ๑ : ๑๖๔.

^๓ ประชุมพระราชบัญชา, หน้า ๒๕๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, ๑ : ๑๖๔-๑๖๕.

"พระแก้วมรกต เป็นของคู่แผ่นดินที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นับถือ จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงมีพระชนม์อยู่ เคยตรัสเปรียบ พระแก้วมรกตว่า ถ้าเหมือนพระสงฆ์ธรรมดาคงจะได้ เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา บรรดาพระสงฆ์ต่าง ๆ ก็พากันบูชาพระพุทธรูปประจำวัด และทำการสักการบูชาสมเด็จพระสังฆราชตลอดจนพระราชาคณะ ผู้ใหญ่ทุกรูป ขณะที่พระแก้วมรกตที่เป็นของประเสริฐกว่ากลับไม่มีใครมาบูชาเลย"^๑ ดังนั้น จึงโปรดให้ บรรดาพระราชาคณะทั้งหลายที่เข้าไปรับ ภัตตาหารเพลในพระราชวังแล้วให้เข้าไปนมัสการพระแก้วมรกตเป็นประจำ^๒ การประกาศดังกล่าวอาจจะถือได้ว่าเป็นการสร้างศูนย์รวมทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่เป็นที่นับถือของชาวไทย กัมพูชา ลาว และชาวเมืองเหนือ เป็นอย่างมาก^๓ การให้พระราชาคณะทุกฝ่ายเข้านมัสการ พระแก้วมรกต จึงเปรียบเสมือนกับการต้องการให้พระแก้วมรกตเป็นสิ่งที่เชื่อมประสานความคิดของสงฆ์ฝ่ายต่าง ๆ ให้มีเอกภาพด้านความคิดเดียวกัน โดยไม่ต้องมีสมเด็จพระสังฆราช

ข. การเผยแพร่และสั่งสอนเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีโอกาสผนวชก่อนขึ้นครองราชสมบัติถึง ๒๗ พรรษา จึงทำให้พระองค์ทรงมีความรู้ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี นอกจากพระองค์จะทรงเป็นผู้สถาปนาและผู้นำธรรมยุติกนิกายมาก่อนแล้ว ความรู้และพระปรีชาสามารถของพระองค์ในช่วงทรงผนวชยังออกมาในรูปของพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา เช่นพระบรมราชาโฆวาทภาษามคธ สัพพัตติทจนคชาด^๔

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๖๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๖๕.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; พระคาถาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (พิมพ์แจกในการศพเจ้าจอมมารดาเที่ยง พ.ศ. ๒๔๗๕) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๕๗), หน้า ๑๔.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑ (บทพาวัตถสวตมนต์และน่านาธรรมนิพนธ์), หน้า ๗๓ และ ๔๖.

อุโบสถศีลคณา, พระบรมราชานุศาสน์, พระปฏิจสมุเปบาท,^๑ สังฆโตทวาทคณา, นานาธรรมวิจารณ์^๒ มนุษยธรรม ๔ ประการ^๓ คณาธรรมบรรยาย^๔ ฯลฯ เมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ยัง ทรงมีพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปหลายเรื่องด้วยกัน อาทิ เช่น

- ๑) รัชสนาวีธี เป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักและวิธีปฏิบัติตลอดจนผลของการรัชสนา^๕
- ๒) คณาธรรมบรรยายพระธรรมวินัย แปลโดยสมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นเรื่อง ที่ยกย่องสรรเสริญพระรัตนตรัยว่ามีคุณค่าต่อมนุษยชาติอย่างมาก ซึ่งสมควรที่มนุษยชาติทั้งหลายจะนับถือ^๖

^๑พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑ (คณะธรรมยุติ และมหามกุฏราชวิทยาลัย
โดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี จากวาระเสด็จสวรรคต พระบาท
สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑)
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๑๑), หน้า ๑๐๐, ๓๓๖, ๓๒๐.

^๒พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาล
ที่ ๕ ภาค ๒ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางแจ่ม วิชาสอน (ผิน นิยม ๓๓) ณ
ณ วรวิถสังฆ์กระจาย ธนบุรี วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๑๒) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๑๒), หน้า ๑-๒๓, ๑๑๗-๑๓๕

^๓พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มนุษยธรรม ๔ ประการ (พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตีสัมภีร์ โปรดให้พิมพ์แจกผู้ถวายรดน้ำสังกรานต์ พ.ศ. ๒๔๗๐)
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ที่พุทธระจันทร์, ๒๔๗๐)

^๔พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ว่าด้วยการในพระพุทธรูป และคณา
ธรรมบรรยาย, หน้า ๑๓.

^๕พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑, หน้า ๒๖๔-๒๗๓.

^๖พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑, หน้า ๔๔-๗๐.

- ๓) รัตนคตยปกาวาภยาจนคาถา (แปลโดย พระศาสนโสภณ) รัตนกฏกษัตริยาราม เป็นการยกย่องพระรัตนตรัย และขอให้พระรัตนตรัยคุ้มครองป้องกัน^๑
- ๔) เทวดาที่ขัดศิหทานคาถา (แปลโดย พระศาสนโสภณ) เป็นการขอให้ เทวดาที่คุ้มครองพุทธศาสนา ช่วยคุ้มครองผู้ที่นับถือพุทธศาสนา ให้เป็นสุข^๒
- ๕) โอวาทปาฏิโมกขาธิปาฐะ (แปลโดย น.อ.เมฆ อัมไพจรต) เป็นคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชน ให้พุทธศาสนิกชนมีความอดกลั้น ไม่เยียดเบียนกัน ไม่ทำบาป มีจิตใจที่มีสมาธิปราศจากกิเลส^๓
- ๖) โมกขปายคาถา เป็นการกล่าวถึงโมกขบาย หรืออุบายที่เป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ ๕ ประการ^๔
- ๗) ติรัตนปถามคาถา เป็นการกล่าวถึงความดีของพระรัตนตรัย^๕
- ๘) การนับถือพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ทรงตั้งเตือนประชาชนไม่ให้นับถือพุทธศาสนา อย่างผิด ๆ เช่น การเชือดเนื้อ, เฆาหัว เป็นพุทธบูชา ฯลฯ^๖
- ๙) ว่าด้วยการในพระพุทธรูป เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงต้องการให้พระสงฆ์

^๑ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๑-๔๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๕-๔๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๗๑-๗๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๒๕-๒๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๒๓-๒๕.

^๖ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเบหุสุริยกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๖๐ เรื่อง การนับถือศาสนาและห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเบหุสุริยกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๑๓๖ เรื่อง คนเฆาหัว

ปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ของสงฆ์ให้เต็มที่ อย่าทำผิดวินัยต่าง ๆ หรือเข้ามายุ่งเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน^๑

๑๐) ความเชื่อในพุทธศาสนา เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อสภาพของพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไป เช่น ความเชื่อในพระพุทธรูป, เจดีย์, พระสูตร, พระวินัย, การบวช ฯลฯ^๒

พระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดรัชสมัยนี้มีทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นอย่างดี แม้จะทรงขึ้นครองราชย์แล้วก็ตามยังทรงมีพระราชนิพนธ์ทางพุทธศาสนาออกมาอีกมาก เพื่อเป็นการเผยแพร่และสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ตามหลักธรรมของพุทธศาสนา

ค. การกำหนดหลักปฏิบัติและระเบียบต่าง ๆ ของพระสงฆ์

ตามปกติเนืองกิจการภายในของทางฝ่ายพุทธจักรนั้น ทางฝ่ายอาณาจักร หรือทางฝ่ายบ้านเมือง มักจะไม่ค่อยเข้าไปก้าวก่ายหรือเข้าไปกำหนดหลักปฏิบัติ และระเบียบให้ทางฝ่ายสงฆ์ปฏิบัติตาม ถ้าจะมีก็มีไม่มากนักดังได้กล่าวรายละเอียดไปแล้ว เรื่องวิธีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีประกาศ, การกำหนด, พระราชโองการ, หมายรับสั่ง ตลอดจนพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เข้าไปกำหนดหลักปฏิบัติ และระเบียบต่าง ๆ ให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามมากมายตั้งแต่รายละเอียดย่อย ๆ ลงไปถึงหลักปฏิบัติสำคัญ ๆ ของทางฝ่ายสถาบันสงฆ์ และส่วนที่เกี่ยวข้องกับการนับถือพุทธศาสนาตลอดจนที่เกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ คือ

^๑ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายมหุทธิรักษ์ที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๓๐ เรื่องให้ภิกษุสามเณรตั้งอยู่ในศีลสังวร และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑, หน้า ๒๐-๒๔.

^๒ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายมหุทธิรักษ์ที่ ๕ ไม่มี.จ.ศ. เลขที่ ๕๐๑ พระราชกระแสเรื่องความเชื่อในพุทธศาสนา.

๑. ศัพท์ภาษาบาลี และคำสวดมนต์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนา เนื่องจากพระบาทสมเด็จพรจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ด้านภาษาบาลีอย่างแตกฉานระหว่างที่ทรงผนวชอยู่ก็ได้แก้ไขคำสวดและการใช้ศัพท์ภาษาบาลีที่ เกี่ยวข้องกับศาสนพิธีทางพุทธศาสนาไว้มากมาย ดังจะพิจารณาได้จากวัตรปฏิบัติของธรรมยุติกนิกาย หลาย ๆ ข้อ ที่แตกต่างจากมหานิกายและเมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ทรงนำความรู้ด้านภาษาบาลีมาใช้ในการกำหนดให้ทางฝ่ายสงฆ์ ใช้ภาษาบาลีสวดมนต์ที่พระองค์ทรงเห็นว่าถูกต้อง ในหลาย ๆ เรื่อง คือ

ก) ในด้านศาสนพิธีต่าง ๆ นั้น พิธีบางพิธี เช่น สังฆทาน, กรฐิน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยพระบาทสมเด็จพรจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเหตุผลด้านความไม่ถูกต้องตามภาษาบาลีซึ่งเป็นพุทธบัญญัติ คือ ในการถวายสังฆทานของพระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น พระมหากษัตริย์จะทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้ทำโภชนาทานถวายแก่พระภิกษุในวันอุโบสถวันละ ๒๐ องค์ แต่พระบาทสมเด็จพร จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การพระราชกุศลดังกล่าว เป็น ปาฏิกบุคคลิกทาน ไม่เป็นสังฆทาน เนื่องจากปาฏิกบุคคลิกทานหรือบุคคลิกทานเป็นการให้ทานที่เฉพาะเจาะจงไปยังพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ขณะที่สังฆทานจะเป็นการให้ทานแก่พระภิกษุโดยไม่เฉพาะเจาะจง ดังนั้น จึงทรงกำหนดการบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปาฏิกบุคคลิกทานเฉพาะ พระราชาคณะ และพระครูผู้ใหญ่ กับทรงถวายสังฆทานแก่ พระสงฆ์ในพระอารามหลวง ๔๔ แห่ง โดยให้จัดเรียนกันมาตามลำดับไม่เฉพาะเจาะจง^๑ นอกจากนี้ก็ยังมีพระราชพิธีทอดกฐิน ซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชปรารภให้มีการแก้ไขหลายประการ เช่น คำที่ทรงกล่าวพระราชอุทิศ การปฏิบัติเมื่อสวดพระกรฐิน, การรับเมื่อพระสงฆ์ถวายอติแรก ฯลฯ^๒

ข) การใช้ ภาษาบาลีในคำสวดหรือคำที่ใช้ในศาสนพิธีต่าง ๆ ไป พระบาทสมเด็จพรจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับศัพท์ภาษาบาลีที่ใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป

^๑พระบาทสมเด็จพร จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๑ : ๓๒-๓๗.

^๒ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๖ เล่มที่ ๑๐๒

ว่าไม่ถูกต้องหลายครั้ง เช่น ทรงคัดค้านการใช้คำว่า สัมพุทธะ ในการสวดมนต์ แล้วทรง
เสนอคำว่า สัมพุทธาเถ แทน^๑ หรือ ทรงไม่เห็นด้วยกับกัณฑ์พระสงฆ์ใช้คำแปลว่า "อาตมา"
แทนคำบาลีที่ว่า "ตถาคต อหัมมัมเม" ทั้งคำที่ต้องการ หมายถึง กัณฑ์พระพุทธเจ้า
เรียกพระองค์ที่ตนเอง และเมื่อทรงตรัสกับคนทั่วไป^๒ หรือคำว่า "อัญญตรสมิรุทขมุเล"
ก็ทรงตรัสถามพระราชคณะว่าจะใช้เมื่อใด^๓ ฯลฯ

ค) คำว่าต่าง ๆ เช่น คำว่าประณามรัตนตรัย พระคาถานโมการัญญกะ
และรัตนตยปฐาว่าภิกขาจนคาถา ฯลฯ คำว่าต่าง ๆ เหล่านี้ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์
ขึ้น และพระสงฆ์ได้ใช้สวดถวายในพระราชพิธีมงคลต่าง ๆ อยู่เสมอ^๔

๒. พระราชพิธีและพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ
ที่มีการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาอยู่เป็นประจำตลอดทั้งปีว่า

ก) พระราชพิธีบางพิธีเป็นพิธีพราหมณ์ล้วน ๆ มิได้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา
เลย ทั้ง ๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองพุทธศาสนา^๕

ข) พระราชพิธีบางพิธีบางอย่างเป็นการแสดงออกถึงความสำคัญของ

^๑ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ ไม่มี.จ.ศ. เลขที่ ๔๐๒ เรื่อง
ทรงคัดค้าน สัมพุทธะ

^๒ ประชุมพระราชปุจฉา, หน้า ๒๔๘-๒๕๑.

^๓ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ เลขที่ ๕๑
เรื่อง พระบรมราชโองการ เรื่องเผด็จกรมพระราชคณะว่า คำว่า อัญญตรสมิรุทขมุเล
เป็นบทอุลลัชของพิทโฑน

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทศนาพระราชนิพนธ์บางเรื่อง
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพุทธศาสนา, หน้า ๔๕.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี ๑๒ เดือน, หน้า ๕-๑๑.

พระมหากษัตริย์ แต่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา โดยให้ความสำคัญน้อยเกินไป^๑

- ค) ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้มากขึ้นกว่าเดิม^๒
- ง) พระราชพิธีต่าง ๆ ที่เดิมมีในกฎหมายเตียบบาล และเรื่องเก่า ๆ ได้ถูกปล่อยปละละเลยจนขาดการปฏิบัติสืบต่อเนื่องให้เป็นประเพณี เพราะไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมใหม่ ๆ^๓ พระองค์จะนำมาพิจารณาใหม่
- จ) พระราชพิธีทางพุทธศาสนาบางอย่าง ยังทำไม่ถูกต้องและไม่เป็นที่พอพระราชฤทัย เนื่องจากทรงปฏิบัติไม่สะดวก^๔

พระราชดำริที่ทรงมีต่อพระราชพิธีต่าง ๆ ดังกล่าว ก่อปรกกับการที่ทรงมีความรู้ในด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทำให้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง เพิ่มเติม และกำหนดพระราชพิธีต่าง ๆ มากมายคือ

- ก) โปรดให้กำหนดพระราชพิธีใหม่ ๆ ขึ้นใหม่อีก ซึ่งมีทั้งพระราชพิธีทางพุทธศาสนาโดยตรง คือ พระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา,^๕ พระราชกุศลฆาตมณฑก,^๖ พระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด^๗ นอกจากนี้ก็ยังมีพระราชกุศลทักษาตมน้ำผึ้ง, การสวดมนต์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการสวดมนต์พระสงฆ์ธรรมยุติก^๘
- ข) โปรดให้เพิ่มพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปในพระราชพิธีพราหมณ์ คือ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า

พระราชพิธีจองเปรียง^๑ และพระราชพิธีตรียัมปวาย^๒

ค) ทรงเพิ่มเติมและแก้ไขพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ดังนี้คือ
พระราชกุศลกถานูกาล^๓ การพระราชกุศลฉลองไตรปิ^๔ การวิสาขบูชา^๕ พระราชพิธี
พิรุณศาสตร์^๖ พระราชพิธีพระนครยุคน^๗ และการพระราชกุศลหล่อเทียนเข้าพรรษา^๘

ง) ทรงเพิ่มเติมแก้ไขพระราชพิธีที่มีทั้งพิธีพราหมณ์และพิธีพุทธ ให้พิธีพุทธ
มีความสำคัญมากขึ้น คือ พระราชพิธีศรีสังฆปานกาล หรือ พระราชพิธีตือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา^๙
และพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนันท์^{๑๐}

จ) โปรดให้มีการกำหนดและฟื้นฟูพระราชพิธีบางอย่างที่ทั้งพิธีพุทธ
และพิธีพราหมณ์ขึ้นใหม่ คือ พระราชพิธีศกเขนทรวศวนาน^{๑๑} และ พิธีทิวาราตรี^{๑๒}

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๑๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส,

เทศนาพระราชประวัติ และพระราชนิพนธ์วงศ์เรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่อง พุทธศาสนา, หน้า ๓๘.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

นอกจากพระราชพิธีที่ โปรดให้มีการดำเนิการตั้งกล้าแล้ว ยังมีพิธีบางอย่าง ที่กล้าไปแล้วคือ การทอดพระกรุณ, การถวายสลากภัตและสังฆทาน, การให้พระสงฆ์บูชา พระแก้วมรกต ฯลฯ

ยังมีพระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบางอย่างที่มี ส่วนเกี่ยวข้องกับกาการกำหนดพิธีกรรมทางพุทธศาสนา คือ เนื่องจาก พระองค์ทรงศึกษาริชา โหราศาสตร์, ดุจราศาสตร์, ภาษาอังกฤษ, ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต จึงทำให้พระองค์ทรง ทราบว่า การคำนวณเวลาของไทยนั้นไม่ถูกต้อง เนื่องจากกาไม่มีการศึกษากันอย่างแท้จริง จนเป็นสาเหตุให้กาคำนวณเวลาของชาติต่าง ๆ ทั้ง เขมร, ลาว, มอญ, พม่า, ลังกา ไม่ตรงกัน โดยเฉพาอย่างยิ่งชาติต่าง ๆ ตั้งกล้ารับถือพุทธศาสนาและต้องมีศาสนพิธีเหมือน ๆ กัน แต่ ปรากฏว่า การนับวันไม่ตรงกัน ทั้ง ๆ ที่บังคั้งต้องร่วมสังฆกรรมเดียวกัน หากมีการปฏิบัติ ธรรมในวันต่าง ๆ ไม่ตรงกับความเป็นจริงก็ย่อมจะถือว่าเป็นความไม่ถูกต้อง^๑ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ออกประกาศอธิบายถึงวิธีคิด อธิกมาส เพื่อให้ การปฏิบัติศาสนพิธี เป็นไปอย่างถูกต้อง^๒ เช่น การกำหนดวันธรรมสวนะ ที่จะต้องมีการ รักษาอุโบสถศีล^๓ ฯลฯ

๓. การออกกฎระเบียบและประกาศต่าง ๆ เกี่ยวกับสถาบันสงฆ์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการออกกฎหมายในรูปของ ประกาศต่าง ๆ จากพระมหาภคัษัตริย์มุกกว่าทุกรัชสมัยที่ผ่านมา ประกาศเหล่านี้ เป็น เรื่อง ต่าง ๆ มากมาย ถึง ๓๔๓ ฉบับ^๔ ในประกาศทั้งหมดนี้เป็น เรื่อง เกี่ยวกับคณะสงฆ์ และ พุทธศาสนาย่อมก เพื่อที่รวบรวมได้พอจะสรุปได้ดังนี้คือ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๕ : ๑๓๒-๑๓๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๓๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๓๗.

^๔ สิริวัฒน์ สุวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

ก) ประกาศเกี่ยวกับวินัยของพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติให้มีความถูกต้อง มีจำนวน: ๔ ฉบับ คือ

๑) ประกาศเรื่อง เณรจีนแห่งผู้มีชื่อแล้วหนีไป และห้ามไม่ให้บวชกุลบุตรอายุ พ้น ๒๔ ถึง ๗๐ เป็นเณร เป็นเณร^๑

๒) ประกาศเรื่องให้เลิกพระสงฆ์สามเณรที่สู้รบ^๒

๓) ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิง จนถึงปาราชิกให้มาอุทิศโทษ จะยกโทษให้^๓

๔) ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่ญาติ^๔

๕) ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัด^๕

๖) ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณร และศิษย์วัด เมื่อประพฤติอนาจาร แล้วให้มาอุทิศโทษเสีย^๖

๗) ประกาศห้ามพระสงฆ์ไม่ให้บอดี้แบงห่วยและประพฤติอนาจาร^๗

๘) ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ^๘

๙) ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณร เล่นการพนันและนำของต้องห้ามผ่านด่าน^๙

^๑พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๕๐-๕๒.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๕๖.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑-๗๓.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑-๑๘๔.

^๕พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๒ : ๑๕๔-๑๗๒.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐-๒๕๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗-๒๖๑.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

^๙เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก (กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์ไทลิเมล์, ๒๕๗๕), ๕-๖ : ๑๖.

ข) ประกาศเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์กับทางราชการ | เนื่องจากความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์กับทางราชการในรัชสมัยนี้มีมากขึ้น จึงมีประกาศออกมาให้ทางคณะสงฆ์ปฏิบัติตามมี ๕ ฉบับ คือ

๑) ประกาศให้ทำบัญชี พระสงฆ์สุม เณรที่เป็นช่างทองและช่างอื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้าถวาย^๑

๒) ประกาศเรื่องพระราชอาชณะ ฐานา เปரியุติมากเกินไปจะต้องเข้าเฝ้าเดือนทำการพิมพ์^๒

๓) ประกาศเรื่องพัชราลาภิชน^๓

๔) ประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ^๔

ค) ประกาศเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์กับประชาชน มีจะเน้นในเรื่องเกี่ยวกับการให้ประชาชนร่วมมือกันรักษาพุทธศาสนาให้ถูกต้อง มี ๕ ฉบับ คือ

๑) ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องทนายปาราชิก^๕

๒) ประกาศห้ามไม่ให้ชักชวนและชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร^๖

๓) ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร^๗

๔) ประกาศเรื่องให้สำรวจคฤหัสถ์อาศัยวัด^๘

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๕๒-๕๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๔ : ๑๔๗-๑๕๕.

^๔ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ; ประชุมกฎหมายประจำศก, ๕-๖ : ๑๐๘.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๖๔-๗๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๗๔-๗๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๗๗-๘๖.

^๘ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

๔) ประกาศว่าด้วยคนพาลเสพสุราในเวลาตรุษสงกรานต์^๑

๖) ประกาศเกี่ยวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระมหากษัตริย์ในการสร้าง
และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลในการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ มากมาย จึงทำให้มีประกาศในเรื่อง
ดังกล่าวถึง ๑๒ ฉบับคือ

๑) ประกาศว่าด้วยการสร้างวัด^๒

๒) ประกาศพระราชทานนามวัดเงินว่า: วัดรัชฎาธิฐาน วัดทองว่า วัด
กาญจนสิงหาสน์^๓;

๓) ประกาศว่าด้วยเงินสำหรับซ่อมแซมพระอารามซึ่งเป็นส่วนพระองค์^๔

๔) ประกาศแก่พระราชกุศลในการฉลองวัดหงษรัตนาราม^๕

๕) ประกาศให้เรียกนามวัดราชประดิษฐให้ถูก^๖

๖) ดันประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี^๗

๗) ประกาศทรงสร้างพระเจดีย์ วัดชุมพลนิกายาราม^๘

๘) ประกาศฉลองพระสถูปเจดีย์ และพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทร์มณฑล^๙

^๑ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๕-๖ : ๑๖๐.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๑ : ๕๖-๕๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๔ : ๒๑๔-๒๓๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๒๗๐-๒๓๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๑๓-๑๑๗.

^๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๗ : ๕๐-๖๐.

^๘ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๗-๘ : ๒๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๔.

- ๘) ประกาศว่าด้วยปฏิสังขรณ์วัดขุนแสน^๑
- ๑๐) ประกาศละคอนฉลองพระศรีรัตนมหาเจดีย์^๒
- ๑๑) ประกาศแก่พระราชกฤตบอกลงเข้าอินทไทรระเทียม ณที่วัดราชประดิษฐ์^๓
- ๑๒) ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษมาลา, วัดเขมาภิรตาราม^๔
- จ) ประกาศเกี่ยวกับการบำเพ็ญพระราชกุศลอื่น ๆ มี ๓ ฉบับ คือ
- ๑) ประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในคราวที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่
 ประดับพระอุณาโลม พระพุทธรัตนปฏิมากร^๕
- ๒) ประกาศเรื่องบรรพชาของในพระเจดีย์ที่เขาคันทรง^๖
- ๓) ประกาศเรื่องพระพุทธรูปขุขันธ์^๗
- ฉ) ประกาศเกี่ยวกับพุทธศาสนาพิธี, พระราชพิธีต่าง ๆ เนื่องจากในรัชสมัย
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการกำหนด, แก้ไข, ปรับปรุงพระราชพิธีและ
 ศาสนพิธีต่าง ๆ มากมายดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น การกำหนดและเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
 บางเรื่องได้ออกมาในรูปของประกาศ มีอยู่ ๔๒ ฉบับ คือ
- ๑) ประกาศว่าด้วยสังฆทาน^๘

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๓.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^๕พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๒๘๘-๒๘๙.

^๖พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๒ : ๒๘๘-๒๘๙.

^๗เสด็จร ลายลักษณ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๗-๘ : ๓๖๕.

^๘พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕, ๑ : ๓๒-๓๗.

- ๒) ประกาศว่าด้วยวิธีคิดอธิกมาส^๑
- ๓) ประกาศว่าด้วยวันธรรมสวนะ^๒
- ๔) ประกาศวิธีบอกศักกราช^๓
- ๕) ประกาศเรื่องพระราชทานภริยาที่กรุงเก่า^๔
- ๖) ประกาศเรื่องให้พระสงฆ์ให้ให้เป็นระเบียบในเวลากุศลและโมทนาภิรม^๕
- ๗) ประกาศเรื่องให้ข้อมพระที่จะเข้าไปปรับสภาพในเวลากุศลเทศนา^๖
- ๘) ประกาศเรื่องให้ตีระฆังเวลา ๑๑ ทุ่มทุกวัน^๗
- ๙) ประกาศให้พระสงฆ์ดูจ่ายเทศนาใช้ค่าให้ถูก^๘
- ๑๐) ประกาศให้พระสงฆ์ขุดพระแก้วมรกตในเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ^๙
- ๑๑) ประกาศให้ตั้งพระสงฆ์ที่ถวายน้ำสังฆาราม^{๑๐}
- ๑๒) ประกาศให้พระสงฆ์ทุกพระอารามตั้งพิธีฝน^{๑๑}

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๕ : ๑๒๐-๑๓๖.

^๑ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๓๙-๑๔๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๒๒๗-๒๓๐.

^๔ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๑๕-๖ : ๕๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๔๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๕๒.

^๙ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๕๙.

^{๑๐} เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๑๗-๕ : ๕๑๔.

- ข) ประกาศเกี่ยวกับเรื่องหัว: ๑ ไปของพระสงฆ์ มี ๔ ฉบับ คือ
- ๑) ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์สวม เฌวเดี่ยวแต่ในทางพระราชดำเนิน^๑
  - ๒) ประกาศห้ามไม่ให้พระสงฆ์พลยเรือ, แฉวเรือ เวลาเสด็จทางชลมารค และประทับริมน้ำ^๒
  - ๓) ประกาศเรื่องถือค้ำลิบัด และหม่มผ้า^๓
  - ๔) ประกาศเรื่องให้พระราชกณะ ถานานุกรม เปรียญที่อาพาธจกรรายงาน นำทูลเกล้าถวาย^๔

- ข) ประกาศเกี่ยวกับเรื่องหัว: ๑ ไป ทางพุทธศาสนา มี ๔ ฉบับ คือ:
- ๑) ประกาศห้ามไม่ให้เอาแฝงไม้ไผ่จาก มาทำ เป็นพระ เทสิงในพระอารามหลวง^๑
  - ๒) ประกาศห้ามมิให้ เชื้อการหลอกตัวอย่างอำนำจ^๒
  - ๓) ประกาศการถือศาสนาและผู้ที่ถือผิด^๓
  - ๔) ประกาศไม่ทรงตีเตียนคน: ๔ จำพวก^๔
  - ๕) ทนายประกาศเขตรังวัดผู้รัยชุกรัด^๕

^๑พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๑ : ๒๙๖-๒๙๘.

^๒เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^๓เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ; ประชุมกฎหมายประจำศก, ๕-๖ : ๑๓.

^๔เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๕.

^๕พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๑ : ๗๓-๗๔.

^๖เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๕๘-๑๖๐.

^๗พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, ๒ : ๑๗๐-๑๗๖.

^๘เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ; ประชุมกฎหมายประจำศก, ๑๕-๖ : ๕๕.

^๙เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๒๒.

- ๖) ประกาศห้ามไม่ให้ทำศพหน้าวัดหลวง หรือริมทางเสด็จ^๑
- ๗) ประกาศว่าด้วยการเล่า ฎากันว่า: พระพุทธทำนายเกิดขึ้นที่เขมร^๒
- ๘) ประกาศเรื่องปวารณา^๓

ประกาศต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้ง ๕๗ ข้อ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของ พระสงฆ์ พระราชบัญญัติเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ซึ่งความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์กับประชาชน มิใช่ของ ใหม่ที่เพิ่งเริ่มมีประกาศให้ปฏิบัติตาม เพราะหากนำประกาศรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับหัวข้อดังกล่าว ไปเปรียบเทียบกับกฎหมาย พระสงฆ์, พระราชกำหนดเก่าและพระราชกำหนดใหม่ ในกฎหมาย ตราสามดวงที่มีการรวบรวมและกำหนดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แล้ว จะพบว่า มีเนื้อหาและมีจุดมุ่งหมายที่คล้ายคลึงกัน เช่น

- ก) การผิดวินัยของสงฆ์ต่าง ๆ เช่น ปาราชิก, กินเหล้า, สูบฝิ่น, เล่นการพนัน, ลักเพศ ฯลฯ
- ข) การบวชเป็นพระภิกษุสามเณร
- ค) การรับฝากสิ่งของต่าง ๆ ของพระภิกษุสามเณร จากประชาชน
- ง) การเดินทางไปมาของพระภิกษุสามเณร
- จ) การศึกษาพุทธศาสนาของภิกษุสามเณร
- ฉ) การถวายของแด่พระภิกษุสามเณร
- ช) การให้พระภิกษุสามเณรช่วยทำสิ่งต่าง ๆ ให้แก่ประชาชน เช่น ทำยา, ดูดวง, ทำนายโชคชะตาราศี, นำข่าวสาร, วาดเขียน, แกะสลัก, ทำน้ำมันต, นวด, ฯลฯ
- ซ) การเทศนาสั่งสอนประชาชน

นอกจากเรื่องเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์แล้ว ก็ยังมีเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสงฆ์กับกิจการบ้านเมือง การนับถือพุทธศาสนาและเรื่องอื่น ๆ อีก แต่ประกาศที่ออกมาใน

^๑ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๒๗.

^๒ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก, ๗-๘ : ๗๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๗๒๖.

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เพิ่มในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว และเรื่องทั่ว ๆ ไป ทางพุทธศาสนาเข้าไปอีก โดยแยกประเด็นต่าง ๆ ออกไปให้ชัดเจน และสรุปประเด็นที่คล้าย ๆ กันเข้าด้วยกันออกมาเป็นพระราชบัญญัติต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณรแลศิษย์วัด เมื่อประพฤติอนาจารแล้วให้มาจุกแกโทษเสีย ฯลฯ พระราชกรณียกิจในเรื่องการออกประกาศต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหล่านี้ แม้จะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระองค์ทั้งหมดก็ตาม แต่ก็ เป็นสิ่งที่ช่วยย้าให้เห็นถึง กฎเกณฑ์และหลักปฏิบัติที่สงฆ์ต้องปฏิบัติตาม หลังจากที่เคยมีการทบทวนและนำมาเน้น เป็นหลักปฏิบัติมาแล้วถึงประมาณเกือบร้อยปี หรือ ๓ รัชสมัย

บทสรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสถาบันสงฆ์ ซึ่งมีทั้ง
 ธรรมยุติกนิกายและมหานิกายตลอดรัชสมัยนั้นได้ดำรงด้วยดีมาตลอด เนื่องจากพระองค์ทรงมี
 พระราชกุศโลบายที่ทำให้พระทั้งสองนิกายอยู่ร่วมกันได้โดยพระองค์จะทรงไม่ทอดทิ้งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
 หรือให้ความสำคัญแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้มากจนเกินไป ดังนั้นจึงพบว่าไม่เกิดความขัดแย้งและความ
 ไม่พึงพอใจระหว่างกันของคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายที่เด่นชัดเลยตลอดรัชสมัย ทั้ง ๆ ที่น่าจะเกิดขึ้นได้
 อย่างมาก นับได้ว่าเป็นพระราชกุศโลบายในการประนีประนอมอีกวิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอม-
 เล่าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อยู่ตลอดรัชสมัยของพระองค์

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาถึงรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับธรรมยุติกนิกายแล้วก็จะ
 พบว่า บทบาทของธรรมยุติกนิกายที่เพิ่งเริ่มสถาปนาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 นั้นได้มีบทบาท, เพิ่มขึ้นอย่างมากมาจนเข้ามาแทนที่บทบาทในหลาย ๆ ด้านที่คณะสงฆ์มหานิกาย
 เคยมีอยู่แต่เพียงฝ่ายเดียวมาตลอดหลายร้อยปีที่ผ่านมาตามลำดับ โดยเฉพาะบทบาทในด้านกรรม
 ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มเจ้านายและขุนนาง ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ที่แต่ละฝ่ายจะพยายาม
 สร้างความสัมพันธ์กับธรรมยุติกนิกายเพื่อสร้างความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งเป็นผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกาย หรือบทบาทของธรรมยุติกนิกายในการเผยแพร่พุทธศาสนาใน
 หัวเมืองต่าง ๆ และประเทศราช ฯลฯ แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงให้ความ
 สัมพันธ์กับธรรมยุติกนิกายมากเพียงใดก็ตามแต่ก็ทรงไม่กระทำการดังกล่าวจนมากเกินไป เช่น
 ยังทรงให้ความสำคัญและอุปถัมภ์คณะสงฆ์มหานิกายอย่างสม่ำเสมอ ในรูปของการบำเพ็ญพระราชกุศล
 ในวโรกาสต่าง ๆ หรือการที่ทรงไม่สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชแทนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส ฯลฯ ดังนั้นคณะสงฆ์มหานิกายจึงยังมีบทบาทในการมีความสัมพันธ์กับ
 สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่เช่นเดิมในรูปแบบต่าง ๆ โดยไม่เปลี่ยนแปลง และยังคงมีความสัมพันธ์
 กับสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่เช่นเดิมในรูปแบบต่าง ๆ โดยไม่เปลี่ยนแปลง และยังคงมีความสำคัญ
 ต่อสังคมไทยอย่างมากในฐานะที่เป็นคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศ

จากพระราชกุศโลบายดังกล่าวทำให้ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวนั้น ไม่ปรากฏให้เห็นถึงปฏิกริยาการตอบโต้ หรือแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในคณะสงฆ์

ที่ขัดเจน หรือปัญหาที่จะกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของบ้านเมือง อันเกิดจากความแตกแยกในสถาบันสงฆ์เกิดขึ้นเลยไม่ว่าจะเป็นจากในหมู่คณะสงฆ์ เจ้านาย ขุนนางหรือประชาชน แม้จะพบหลักฐานว่าในรัชสมัยของพระองค์จะมีพระราชอาชญาและพระเปรียญที่มีความรู้ทางปริยัติธรรมจะทำการสึกออกมามาก จนพระองค์ต้องออกประกาศว่าถ้าสึกออกมาจะต้องเข้าเวรมาทว่าตนในกรมอาลักษณ์ เช่นเดียวกับไพร่ทั่ว ๆ ไป หรือการมีหมายรับสั่งให้ตามด่าต่าง ๆ คอยสอดส่องดูแล และจับกุมบรรดาพระภิกษุสามเณรที่เดินทางออกนอกเขตโดยไม่มีหนังสืออนุญาตจากพระผู้ใหญ่ หรือการมีพระราชอาชญาบางรูปนำเรื่องกราบบังคมทูลขอลาสิกขาโดยอ้างเหตุผลเรื่องสุขภาพและความชราภาพ หรือการมีผู้ลงบทความในหนังสือบางกอกศรีคอเซอร์ติดต่อกันหลายฉบับ เพื่อโจมตีการประพฤติตนที่ไม่เหมาะสมของพระธรรมยุติกนิกาย หรือการที่บรรดาพระสงฆ์ที่รับพระราชทานผ้าไตรจากพระองค์ไปแล้วไม่ยอมครองผ้าไตรนั้น เมื่อเข้าไปฉันในพระราชวัง หรือการที่บรรดากรรมการเมืองและพระสงฆ์ตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้ลงโทษบรรดาพระสงฆ์ที่มีวัตรปฏิบัติอันแตกต่างจากสงฆ์ส่วนใหญ่ ทั่ว ๆ ไปโดยกล่าวหาว่าเป็นการอุทริซึ่งปรากฏว่ามีทั้งบรรดาผู้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษต่าง ๆ และบรรดาพระสงฆ์สามเณรที่เลื่อมใสในวัตรปฏิบัติแบบธรรมยุติ จนพระองค์ต้องมีพระบรมราชโองการให้มีการพิจารณาให้รอบคอบก่อนที่จะลงโทษใด ๆ ลงไป และหากจัดการไม่ได้ก็ให้ส่งเรื่องให้พระองค์พิจารณาเอง หรือการที่บรรดาเสนาบดีท้าวในกราบบังคมทูลขอให้พระองค์ทรงดำเนิการแก้ไขกรณีที่พระองค์ทรงอัญเชิญ พระเลิม, พระแสน, พระใส ไปไว้ที่วัดประทุมวนาราม ฯลฯ แต่เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นก็มีได้ก่อให้เกิดผลในทางเลวร้ายแต่ประการใด

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสถาบันสงฆ์ที่ดำรงมาด้วยดีนี้ ย่อมทำให้คณะสงฆ์ทั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยอมรับบทบาทและสถานภาพของพระองค์ อันจะนำไปสู่การสร้างเสถียรภาพที่มั่นคงของตัวพระองค์เอง และสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมาอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะบทบาทของธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงปูพื้นฐานให้มีบทบาทต่อสังคมมาโดยตลอด ได้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในตอนปลายรัชสมัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใกล้จะสวรรคต พระองค์ได้ทรงตรัสให้บรรดาเจ้านาย ขุนนางและพระราชอาชญาทั้งหลาย ทำการคัดเลือกพระราชวงศ์ให้ขึ้นครองราชย์สมบัติตามต้องการ ฝ่ายบรรดาเจ้านายและขุนนางต่าง ๆ นั้นก็มีประจำตำแหน่งตามลำดับอยู่ปกติแล้วทั้งพระราชวงศ์ผู้ใหญ่และขุนนางผู้ใหญ่ แต่สำหรับตัวแทนของฝ่ายสงฆ์นั้น ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีธรรมยุติกนิกายก็เป็นหน้าที่ของพระราชอาชญาสมัยก่อนหรือฝ่ายมหานิกาย และเมื่อเริ่มมีธรรมยุติกนิกายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวแทนคณะสงฆ์ที่เข้าร่วมพิจารณาเลือกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ขึ้นครองราชย์สมบัติก็มีทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย แต่พอถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวแทนคณะสงฆ์ที่เข้าร่วมในการพิจารณาคัดเลือกพระมหากษัตริย์องค์ต่อมากลับมีเพียงฝ่ายธรรมยุติกนิกายล้วน ๆ โดยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้เหตุผลว่า "มาไม่ทัน" ปรากฏการณ์นี้อาจเป็นเพราะสาเหตุหลายประการคือ ประการแรกเนื่องจากฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมากในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้สถาปนา และอุปถัมภ์ธรรมยุติกนิกายมาโดยตลอด ข้าราชการเกี่ยวกับการประหารและการสวรรคตจึงทำได้อย่างรวดเร็วจนสามารถมาร่วมในการคัดเลือุก่อนคณะสงฆ์มหานิกาย โดยเฉพาะผู้นำของธรรมยุติกนิกายในตอนนั้นคือ กรมหมื่นบวรรั้งศิริพันธ์ พระองค์เป็นทั้งผู้นำธรรมยุติกนิกายและเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่องค์หนึ่งที่มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่จึงทำให้อยู่ในฐานะที่ได้รับการยอมรับจากหลาย ๆ ฝ่ายอย่างมาก ประการที่สองธรรมยุติกนิกายมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเจ้านายและขุนนางอย่างมาก จึงทำให้มีการยอมรับและเชื่อถือการเข้าร่วมคัดเลือกพระมหากษัตริย์จากทุกฝ่ายได้ ประการที่สามคณะสงฆ์มหานิกายในตอนนั้นขาดผู้นำอย่างเด่นชัด เนื่องจากตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช แทน กรมพระปรมาธิบดีชินโรสเลย บรรดาพระราชอาคันตุกะทั้ง ฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ และคณะกลางต่างก็ปกครองกันเองไม่ขึ้นแก่กัน ทำให้ยากแก่การรวมกันเพื่อทำหน้าที่ในการเข้าไปร่วมคัดเลือกพระมหากษัตริย์ในฐานะตัวแทนฝ่ายสงฆ์ได้ทัน

จากสาเหตุดังกล่าวการประชุมคัดเลือกครั้งนั้น จึงมีตัวแทนที่เป็นประธานฝ่ายสงฆ์คือ กรมหมื่นบวรรั้งศิริพันธ์ กับ พระสาสนโสภณ (สา) และ พระอมรโมลี (นพ) ซึ่งทั้ง ๓ ท่านต่างก็เป็นพระศิษย์หลวงของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ทั้งสิ้น แม้บรรดาพระदानานุกรมทั้งหลายที่เข้าร่วมประชุมก็เป็นฝ่ายธรรมยุติกนิกายเช่นกัน ผลของการประชุมได้ทำการเลือกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิชิตประชานาด ให้ขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความผูกพันกับธรรมยุติกนิกายมาตั้งแต่ครั้งทรงพระเยาว์ เช่นเดียวกับพระราชวงศ์องค์อื่น ๆ ทั้งการที่ทรงเคยผนวชเป็นสามเณรและการ

เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดธรรมยุติอยู่เป็นประจำ เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ในระยะแรกนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงทรงไม่มีบทบาทในด้านต่าง ๆ มากนัก จนภายหลังจากที่ทรงมีพระบรมราชภิเษกอีกครั้งและมีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ พระองค์ได้ทรงทำการพัฒนาเมืองไทยในด้านต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะในการพัฒนาภายในประเทศ เช่น การศึกษา, การปกครอง, เศรษฐกิจ, เอกภาพของชาติ, ระบบแรงงาน และสาธารณูปโภค ฯลฯ การพัฒนาประเทศเหล่านี้มีอยู่หลายด้านที่พระองค์ทรงใช้ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพระองค์อย่างใกล้ชิดมาตลอด ให้มาช่วยจัดการและประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ทั้งการจัดการศึกษาที่จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ หรือการสร้างเอกภาพของชาติให้สอดคล้องกับการปฏิรูปการปกครองโดยการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ฯลฯ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายเองแม้จะยังมีจำนวนที่น้อยกว่ามหานิกาย ก็ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำของฝ่ายสงฆ์เพราะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นธรรมยุติกนิกายตลอดรัชสมัยของพระองค์ คือ กรมหมื่นบวรวัธบุรียพินดี และกรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากนี้ธรรมยุติกนิกายยังมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงของสถาบันสงฆ์ในรูปแบบต่าง ๆ หลายประการ ทั้งด้านการศึกษาพุทธศาสนา, การเผยแผ่พุทธศาสนา, การมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง, การออกกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์ ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทั้งส่วนที่ช่วยให้สถาบันสงฆ์มีการปรับตัวให้ดีขึ้น เช่น การศึกษาพุทธศาสนาให้กว้างขวางและจริงจังขึ้น ฯลฯ และส่วนที่ก่อให้เกิดความไม่มีเอกภาพของสถาบันสงฆ์ โดยจะพิจารณาจากการคัดเลือกผู้นำสงฆ์ การออกกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ฯลฯ

จากการศึกษาถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งหมดนี้ จะพบว่า แม้พระองค์จะทรงกระทำตามสถานภาพและบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์อันเป็นสิ่งที่มีความตลอดในสังคมไทยก็ตาม แต่ผลที่ติดตามมาก็คือการมีธรรมยุติกนิกาย และการเปลี่ยนแปลงของสถาบันสงฆ์ในหลาย ๆ ด้านในระยะต่อมา แม้ในรัชสมัยของพระองค์จะไม่เกิดผลสัมฤทธิ์ที่ชัดเจนออกมามากนักก็ตาม แต่ก็เป็นการปูพื้นให้ธรรมยุติกนิกายได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทในสังคมไทยได้ดีมากทีเดียว และผลของการที่ธรรมยุติกนิกายที่มีบทบาทในสังคมเพิ่มขึ้นดังกล่าวก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในรัชสมัยต่อมา โดยเฉพาะการช่วยสร้างเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในสถาบันสงฆ์เอง.